

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Pawła Wiśniewskiego „Instytucjonalizacja zatrudnienia socjalnego w Polsce” napisanej pod kierunkiem dr. hab. Stanisława Lachowskiego, prof. UMCS (Instytut Socjologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Ważność i aktualność tematu

Problematyka zatrudnienia socjalnego jest tematem stosunkowo nowym w Polsce, a tym bardziej w polskiej socjologii. Jego nowość wynika z faktu dość oczywistego, a mianowicie rozwoju tej formy zatrudnienia dopiero od początku obecnego wieku. Zatrudnienie socjalne dotychczas skupiało uwagę przede wszystkim teoretyków i praktyków z zakresu polityki społecznej i rynku pracy. Pozostawało natomiast na marginesie zainteresowań socjologów. Jak wskazują obecne tendencje rozwojowe w polskiej socjologii, przedstawiciele tej dyscypliny bardziej absorbują tematy z zakresu kultury, dyskursu, języka, obrazu, itp. – z jednej strony, oraz ekonomii, biznesu, reklamy, marketingu, zarządzania – z drugiej. Świat instytucji społecznych jako takich, który stanowił najważniejszym obiektem badań twórcy nowoczesnego podejścia socjologicznego – E. Durkheima – został w poważnym stopniu zaniedbany, jeśli chodzi o rozwój badań socjologicznych, wypracowywanie nowych ujęć teoretycznych i podejść metodologicznych. Praca doktorska mgra Pawła Wiśniewskiego stara się wypełnić tę lukę i dokonać powtórnego wprowadzenia kwestii instytucji w obszar socjologicznych dociekań.

Zainteresowanie autora skupia się na centrach integracji społecznej i klubach integracji społecznej. Należą one do najważniejszych instytucji i narzędzi służących reintegracji społecznej i ograniczaniu wykluczenia społecznego. Liczba kilkuset takich podmiotów funkcjonujących w różnych regionach naszego kraju sprawia, że mogą, a nawet powinny stawać się przedmiotem naukowych analiz. Konieczność podejmowania tej tematyki wynika z dwóch podstawowych przyczyn: praktycznej i teoretycznej. Od strony praktycznej zwrócić trzeba uwagę na fakt, że są to instytucje pozostające ciągle w fazie wypracowywania skutecznych rozwiązań organizacyjnych i zarządczych, a rezultaty naukowej refleksji mogą wzmocnić i zdynamizować ten proces. Zwracając uwagę na teoretyczną stronę badań nad zatrudnieniem socjalnym podkreślić należy potrzebę usystematyzowania ogromu szczegółowych informacji, wypracowania modeli interpretacyjnych i adekwatnej metodologii badania istotnego obszaru życia społecznego. Mgr Paweł Wiśniewski oba te poziomy (praktyczny i teoretyczny) uwzględnił w swojej pracy.

Struktura i układ pracy

Struktura recenzowanej pracy mgra Pawła Wiśniewskiego jest poprawna i czytelna. Składa się ona z dziewięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia. Pierwsze cztery rozdziały stanowią teoretyczne wprowadzenie w tematykę instytucjonalizacji i zatrudnienia socjalnego i mają charakter przeglądu dotychczasowej literatury, ustaleń definicyjnych, nakreślenia tła historycznego i kontekstu prawnych uregulowań zatrudnienia socjalnego. Rozdział piąty zawiera metodologiczne założenia badań własnych, a kolejne cztery rozdziały są prezentacją i analizą wyników zawartych w raportach badawczych, sprawozdaniach, rejestrach dotyczących sektora zatrudnienia socjalnego.

W rozdziale pierwszym autor definiuje podstawowe pojęcia i ukazuje proces ustalania ich zakresu znaczeniowego. Pojęcie instytucjonalizacji, kluczowe dla pracy, czerpie z koncepcji Petera L. Bergera i Thomasa Luckmana, rozumiejąc je jako sposób utrwalania ludzkich działań tak że stają się one nawykami. Ujęcie Jonathana Turnera służy mu natomiast do powiązania owych utrwalonych działań z celami, czyli do wskazania ich funkcji. Te dwa podstawowe aspekty instytucjonalizacji zostają następnie zaprezentowane na przykładach różnych instytucji. W kolejnych paragrafach autor pogłębia analizę samego pojęcia i opisywanych przezeń zjawisk, za pomocą charakterystyki różnych typów instytucji oraz prezentację teoretycznych założeń nowego instytucjonalizmu. Ten ostatni paragraf, dzięki ukazaniu wielowymiarowości instytucji jako takich oraz wielu perspektyw badawczych i interpretacyjnych, można uznać za istotne rozszerzenie stosunkowo krótkiej dyskusji nad sposobami definiowania instytucjonalizacji. Dostarcza on istotnej wiedzy o paradygmacie przyjmowanym przez autora pracy.

W rozdziale drugim autor przedstawia szersze konteksty pojawienia się instytucji zatrudnienia socjalnego w obszarze polityki społecznej. W świetle tego omówienia ważnymi czynnikami rozwoju idei zatrudnienia socjalnego były nowe sposoby rozumienia problemów wykluczenia społecznego i spójności społecznej, gdzie istotnego znaczenia nabrała kwestia uczestnictwa.

W kolejnym rozdziale zaprezentowano różne ujęcia zatrudnienia socjalnego oraz zawarto charakterystykę tej instytucji w polskim systemie polityki społecznej państwa. Szczególnie wartościowy jest paragraf dotyczący tożsamości zatrudnienia socjalnego w kontekście koncepcji Aktywnej Polityki Społecznej. Tutaj autor precyzuje, że „misją instytucji zatrudnienia socjalnego jest uczestnictwo w instytucjonalnym, zintegrowanym, wielosektorowym i partnerskim systemie wsparcia i pomocy, który poprzez interwencyjne oddziaływanie dokonuje indywidualnych i grupowych zmian w lokalnych środowiskach społecznych, wyzwalając aktywność i przedsiębiorczość w likwidowaniu barier wykluczenia społecznego, integrację i usuwa postawy bierności i roszczeniowości” (s. 80). To rozumienie zatrudnienia socjalnego doskonale uzasadnia potrzebę jego istnienia, jak też potrzebę instytucjonalizacji. Interesujące jest również kończące tę część pracy przedstawienie dylematów i wyzwań zatrudnienia socjalnego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na kontekst krajowy.

Czwarty rozdział pracy dotyczy prawno-organizacyjnych kwestii zatrudnienia socjalnego. Autor charakteryzuje tutaj obowiązujący system prawny uwzględniający zatrudnienie socjalne oraz prezentuje modele klubu integracji społecznej i centrum integracji społecznej.

W piątym rozdziale przedstawione zostały założenia metodologiczne badań własnych. Autor uzasadnia tutaj potrzebę badań instytucji zatrudnienia socjalnego oraz stawia główny problem pracy: „jak przebiegał proces instytucjonalizacji zatrudnienia socjalnego w Polsce w latach 2003-2015 i jakie efekty wywołał w strukturze funkcjonowania podmiotów zatrudnienia socjalnego?” (s. 125). Za podstawową metodę poszukiwania odpowiedzi na tak postawione pytanie przyjął natomiast wtórną analizę materiałów zastanych (desk research i wtórna analiza statystyczna). Jako materiał badawczy posłużyły m.in. wyniki badań zrealizowanych przez MPiPS, Instytut Służb Społecznych, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, a także inne dokumenty, opracowania, sprawozdania i raporty poświęcone problematyce zatrudnienia socjalnego, które ukazały się do roku 2015. Warto zwrócić uwagę, że autor podczas omawiania tych materiałów dokonał krytycznej i wnikliwej oceny ich kompletności,

wiarygodności i aktualności, świadczącej o jego dużych umiejętnościach ewaluacji materiału badawczego.

Część rozprawy poświęconą analizie wyników badań otwiera rozdział prezentujący liczebność, strukturę, schematy organizacyjne i źródła finansowania instytucji zatrudnienia socjalnego. Omówienie tych zagadnień ma charakter głównie ilościowy i jasno pokazuje rozwój sektora w czasie. Można powiedzieć, że rozdział ten w sposób całościowy prezentuje funkcjonowanie instytucji zatrudnienia socjalnego w Polsce.

Kolejne rozdziały autor poświęca kwestiom bardziej szczegółowym. Najpierw skupia się nad strukturą usług reintegracji, jej beneficjentami oraz efektywnością, a następnie na barierach, jakie utrudniają instytucjonalizację zatrudnienia socjalnego. Tutaj pojawia się jednak pytanie: na ile owe bariery utrudniają instytucjonalizację, a na ile po prostu rozwój instytucji? Zakładając, że chodzi o utrudnienia instytucjonalizacji przyjmujemy, że proces ten ciągle trwa. Z pewnością jest to założenie dopuszczalne, ale musimy tutaj postawić dalej idące i nieco szersze pytanie: kiedy możemy mówić o zakończeniu procesu instytucjonalizacji? W drugim przypadku, kiedy powiedzielibyśmy o rozwoju instytucji, przyjmowalibyśmy z kolei założenie o zakończeniu procesu tworzenia się samej instytucji, ale dopuszczalibyśmy jednocześnie jej dalsze przekształcenia. Być może oba te sposoby rozumienia są słuszne, autor nie doprecyzował całkowicie swojego punktu widzenia, a warto byłoby to zrobić.

Ocena merytoryczna pracy

Jako główny cel swojej pracy autor określił „przedstawienie procesu instytucjonalizacji zatrudnienia socjalnego przebiegającego poprzez wdrażanie nowych idei i rozwiązań organizacyjnych, a także ukazanie kierunków przekształceń tej instytucji oraz czynników determinujących zmiany w strukturze polskiej polityki społecznej” (s. 8-9). Tak sformułowany we Wstępie cel został zopercjonalizowany w rozdziale metodologicznym, gdzie sformułowano szczegółowe problemy i hipotezy. Stanowiły one zasadniczy szkielet wtórnej analizy materiału zastanego, przy czym wszystkie z tych problemów znalazły swoje rozwinięcie.

Na potrzeby pracy autor zdefiniował pojęcie instytucjonalizacji zatrudnienia socjalnego jako „proces upowszechniania się i rutynizacji stosowanych rozwiązań, wykształcania procedur, rozpisywania ról oraz wdrażania sprawdzonych w praktyce form organizacyjnych w obszarze wspierania osób wykluczonych społecznie poprzez ich uczestnictwo w zajęciach w centrach integracji społecznej (cis) i klubach integracji społecznej (kis) i tzw. „zatrudnieniu wspieranym” (s. 8). Przyjęcie tej definicji dość konkretnie określiło obszar analizy i wyznaczyło jej zasadnicze wątki. Trzeba przyznać, że autor z dużą konsekwencją realizował zarówno wyznaczony cel, jak też realizował założenia wypływające z określenia kluczowego pojęcia pracy.

Podejście Pawła Wiśniewskiego do tematu nie mieści się w obrębie klasycznego socjologicznego sposobu oglądu instytucji, jako ustalonego i statycznego przedmiotu badania. Koncentruje się ono bowiem na dynamice i kierunkach rozwojowych procesu instytucjonalizacji. Próby wyjaśnienia przebiegu jakiegokolwiek procesu i zrozumienia jego uwarunkowań wymagają z kolei uwzględnienia szerokiego kontekstu różnorodnych uwarunkowań, przyczyn i następstw określonych działań czy przekształceń. W taki właśnie sposób postępuje mg Wiśniewski – kształt i funkcjonowanie samej instytucji są dla niego

tylko punktem wyjścia, w następnym etapie charakteryzuje przebieg zmian i wyjaśnia ich przyczyny, a później rozważa uwarunkowania i konsekwencje. Umożliwia to całościowe i pogłębione zrozumienie tego, w jaki sposób rozwijają się organizacje zatrudnienia socjalnego oraz dostrzeżenie pewnych trendów w tym zakresie znaczących dla rozwoju w przyszłości.

Jako szczególnie skuteczne narzędzie w realizacji tego zadania należy wskazać wyodrębnienie przez autora pracy poszczególnych podsystemów w strukturze organizacyjnej podmiotów zatrudnienia socjalnego: celów organizacji, kierowniczo-operacyjnego, uczestników, regulaminów i materialno-technicznego. Pozwoliło to odpowiedzieć na pytanie, czy w obrębie wszystkich podsystemów rozwój instytucji dokonuje się harmonijnie czy też nierównomiernie? Przeprowadzone analizy wykazują, że rozwój kisów i cisów bynajmniej nie jest całkowicie równomierny w poszczególnych obszarach. W praktyce mamy do czynienia z bardzo dynamicznym przebiegiem dostosowań, dopasowań i przekształceń, na które oddziałują różnorodne czynniki zewnętrzne i wewnętrzne.

Szczególnie znaczenie autor przypisuje tu wymiarowi regulacji prawnych. Ponieważ instytucja zatrudnienia socjalnego funkcjonuje w pewnych ramach prawnych pochodzących z różnych poziomów (europejski, krajowy, lokalny) jest to ważny wymiar. Z socjologicznego punktu widzenia jest jednak tylko jednym z wielu możliwych do uwzględnienia. Wydaje się, że można było nieco więcej miejsca poświęcić tym wymiarom: strukturalnemu (instytucja jako emanacja struktury społecznej), dynamicznemu (instytucjonalizacja jako zmiana i utrwalanie status quo), politycznemu (instytucja jako element systemu władzy i emancypacji), podmiotowemu („aktorzy” instytucjonalizacji), itp. Nie oznacza to, że wymiary te zostały zupełnie pominięte w pracy, jednak pojawiają się w rozproszeniu, w różnych fragmentach i do czytelnika należy ich odnalezienie.

Ta niedogodność w żaden sposób nie podważa jednak merytorycznej wartości samej pracy. Mgr Wiśniewski dokonał całościowego przeglądu różnych aspektów funkcjonowania instytucji zatrudnienia socjalnego uwzględniając mnóstwo informacji pochodzących z różnych źródeł i odkrywając wiele zagadnień dotychczas nieobecnych w literaturze przedmiotu. Wykazał korzyści i niegodności poszczególnych rozwiązań organizacyjnych, zarządczych i prawnych uwarunkowań działalności sektora.

Prowadząc swoje analizy mgr Paweł Wiśniewski nie ukrywa własnego punktu widzenia, wchodzi w dyskusję zarówno z przedstawionymi poglądami innych autorów, formułuje także oceny dotyczące poszczególnych działań, form organizacyjnych czy obowiązującego prawa. Świadczy to o dużej samodzielności autora, umiejętności podejmowania krytycznej refleksji, systemowego i krytycznego myślenia oraz wyciągania odpowiednio uargumentowanych wniosków.

Język i formalna strona pracy

Język pracy jest poprawny i czytelny, wprawdzie zdarzają się nieliczne błędy gramatyczne i stylistyczne, ale są to sytuacje wyjątkowe i nie powodują utrudnień w czytaniu. Dużą zaletą są także czytelne prezentacje i grafiki, gdzie autor w sposób syntetyczny wizualizuje omawiane zagadnienia. Wiele z tych grafik stanowi oryginalny wkład autora w systematyzację refleksji nad zagadnieniami polityki społecznej i zatrudnienia socjalnego. Tabele i wykresy służące prezentacji danych i ich syntetyzowaniu wykonane są poprawnie i starannie. Autor korzysta z tego sposobu przedstawiania, kiedy jest to niezbędne, dzięki

czemu czytelnik nie ma wrażenia, że praca jest przeładowana danymi, co jest niewątpliwie utrudnieniem w ogólniejszej refleksji.

Przypisy i bibliografia są wykonane poprawnie. Wprawdzie i tutaj można znaleźć nieliczne błędy i przeoczenia, ale mogą one być wyeliminowane podczas przygotowania pracy lub jej fragmentów do publikacji. Właściwie przygotowano również spisy treści i tabel i rycin.

Strona formalna pracy i jej komunikatywność nie budzą zastrzeżeń.

Wykorzystana literatura i źródła

Materiał źródłowy wykorzystany w pracy jest bardzo bogaty i różnorodny. Jak już wspomniano, autor opiera się na wynikach badań ilościowych i jakościowych prowadzonych przez różne instytucje, sprawozdaniach, raportach, rejestrach, itp. Jak się wydaje autorowi udało się zgromadzić niemal wszystko, co na temat zatrudnienia socjalnego ukazało się w Polsce do czasu przygotowania rozprawy. Zakres wykorzystanego materiału wskazuje, że mgr Wiśniewski posiada bardzo dobre rozeznanie w analizowanym przedmiocie badań, zna aktualne dokonania innych badaczy i orientuje się w tendencjach i procesach ujawnianych poprzez te badania.

Do wykorzystywanego materiału autor podchodzi krytycznie, trafnie oceniając jego przydatność i ograniczenia. W wielu fragmentach wnioski z analizy opatruje zastrzeżeniami wynikającymi z owych ograniczeń. Wskazuje to na szczególną wrażliwość mgra Wiśniewskiego na jakość materiału badawczego oraz wysokie kompetencje metodologiczne. Biorąc pod uwagę, że wykorzystywany materiał nie był generowany samodzielnie za pomocą badań empirycznych, trzeba stwierdzić, że taka wrażliwość i krytycyzm były podczas pisania pracy szczególnie potrzebne.

Z analizą tego różnorodnego materiału autor poradził sobie bardzo dobrze. Potrafił nie tylko syntetycznie i bardzo czytelnie go zaprezentować, ale również sformułować na jego podstawie wnikliwe konkluzje. Wyraźne jest też tutaj zdyscyplinowanie mgra Wiśniewskiego, który analizując poszczególne problemy, wyjątkowo skrupulatnie trzymał się poczynionych na początku założeń metodologicznych.

W tym kontekście pewne wątpliwości nasuwają się odnośnie materiału źródłowego wykorzystanego do omówienia procesu instytucjonalizacji, zwłaszcza w socjologicznym rozumieniu. Niewiele miejsca autor poświęcił na przykład omówieniu teorii Talcotta Parsonsa, zupełnie pominął koncepcję instytucjonalizacji Shmuela Eisenstadta, szkoda również że nie sięgnął do innych opracowań polskich autorów np. Marka Nowaka (*Instytucjonalizmy w socjologii i ekonomii. Problem i jego konceptualizacja*, Poznań 2009), czy ważnego, choć niezbyt aktualnego artykułu Mariana Malikowskiego z 1989 r. (*Instytucja i instytucjonalizacja w socjologii*, „Studia Socjologiczne” 1/1989). Pozycje te z pewnością sprzyjałyby bardziej pogłębionej analizie problematyki instytucji i instytucjonalizacji.

Podsumowanie

Rozprawa doktorska mgra Pawła Wiśniewskiego jest wartościowym naukowo i praktycznie opracowaniem dotyczących funkcjonowania podmiotów zatrudnienia socjalnego. Przyjęte przez niego podejście instytucjonalne pozwala wydobyć najbardziej znaczące cechy przebiegu kształtowania się tych organizacji, uwzględnić różne uwarunkowania tego procesu i wyjaśnić jego przebieg. Autor wykazuje doskonałą orientację w przedmiocie badania,

samodzielność i krytycyzm myślenia niezbędne w naukowej refleksji, umiejętność syntezy i podejmowania dyskusji o zagadnieniach szczegółowych i ogólnych, a także formułowania rekomendacji dotyczących rozwiązań praktycznych. Szczególną wartością recenzowanej rozprawy jest całościowe ujęcie tematyki zatrudnienia socjalnego poprzez wykorzystanie różnorodnych materiałów i źródeł. Z całą pewnością praca stanowi istotny przyczynek do naukowej refleksji nad tym zagadnieniem w polskiej socjologii i polityce społecznej.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa jest cenna merytorycznie, opiera się na bogatym materiale, znosi duży wkład w rozwój refleksji socjologicznej nad problematyką zatrudnienia socjalnego w Polsce. Przeprowadzona analiza treściowa i formalna pozwala stwierdzić, że spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Dariusz Wadowski

Dariusz Wadowski